Ապագա
Հանդես

APAGA
Quarterly

Յայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

Սպահանի համալսարանի հայագիտական բաժանմունք

ISSN 1682-5438

Համար 61, հունիս , 2015 թ.

No. 61, June 2015

ԱՊԱԳԱ No. Համար 61 (76) 2015 *APAGA*

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական միջազգային եռամսյա հանդես
An international Quarterly Journal of Oriental studies

Արտոնատեր, Հրատարակիչ եւ Գլխավոր խմբագիր
License-holder, Publisher & Editor-in-Chief

Էդ. Բաղդասարյան / Ed. Baghdasarian, PhD.

Փոստարկղ համար 15875-9488 Թեհրան-Իրան
POBOX No. 15875-9488 Tehran – Iran

WEB: www.apagaonline.com and www.apagamonthly.4t.com
E-mail: apaga98@hotmail.com **ISSN 1682-5438**

Բովանդակություն

Հայերեն	-Հայագիտությունը Իրանի համալսարաններում. Սպահան -Հայաստան-Իրանի Իսլամական Հանրապետություն մշակութային փոխհարաբերությունները 1992-2013թթ
Անգլերեն	Ահ ու սարսափի իշխանություն-Թուրքեր
Պարսկերեն	Աղվանքի պատմության ժամանակագրություն

CONTENTS

Armenian	Armenian studies at the Iranian universities, Isfahan Iran-Armenia Cultural relations 1992-2013
English	A REIGN OF TERROR- The Turks
Persian	Chronology of Aran History (Caucasian Albania)

- Հոդվածների հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել խմբագրության տեսակետներին:
- Արտատպության դեպքում հղումը «Ապագա»-ին պարտադիր է:
- Ստացված հոդվածները չեն գրախոսվում և չեն վերադարձվում:

Subscriptions: $ 20 per year Գինը 5000 ռիալ

Հայագիտությունը Իրանի Համալսարաններում եւ հայ ուսանողությունը

Դր. Էդ. Բաղդասարյան

Սպահանի համալսարանի գրական ֆաքուլտեի հայերենագիտական ճյուղ

Սպահանի համալսարանի գրական ֆաքուլտեի հայերենագիտական ճյուղի հիմնադրաման աշխատանքներն սկսվել են 1960*թ. դեկտեմբերին, Արիամեհր Շահնշահի հրամանով, իսկ ուսումնական աշխատանքները՝* 1961 *թ. հունվարին։*

Առաջին տասնամյակի ընթացքում շրջանավարտ են եղել 65 *հոգի։ Ավարտողների մեծ մասն այժմ պաշտոնավարում է իրանահայ ազգային դպրոցներում, մեծապես սատարելով մայրենի լեզվի ուսուցման եւ մեր դարավոր մշակույթի պահպանման նվիրական գործին։*

Ժամանակին այս ճյուղի վարիչն էր պր. Զավեն Դավթյանը։ Դասախոսներն էին՝ Հոգշ. Կ. Եղիշե վարդպ. Մանճիկյանը, պր. Արամ Երեմյանը, դոքտ. Հրանդ Ղուկասյնաը եւ օր. Ժյուլիետ Հակոբյանը, Ազատ Մաթյանը եւ նաեւ պր. Խաժակ Տեր Գրիգորյանը, Դր. Բալայանը եւ այլն։

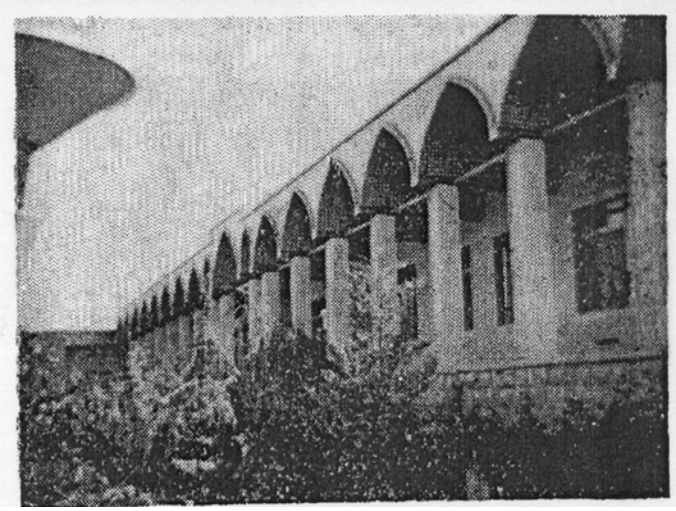

Հայերենագիտական ճյուղի շենքը (նախնական)

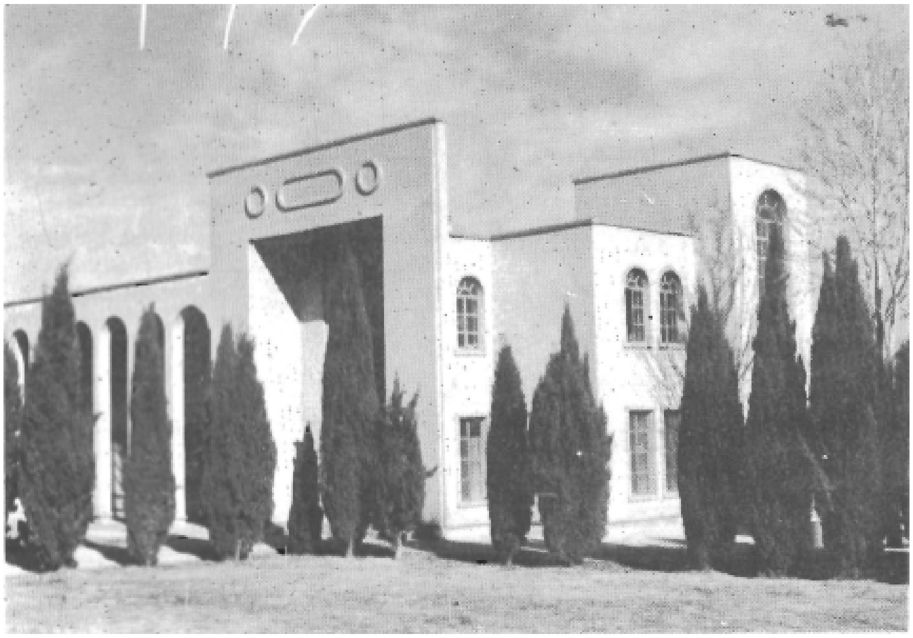

Սպահանի համալսարանի հայագիտական ամբյունի նոր շենքը

Հայ Դասախոսներ.- *Հայոց լեզվի ճյուղի հաստատման թվականից մինչեւ այժմ, վերը հիշված դասախոսներից բացի պաշտոնավարել են նաեւ հետեւյալները. պարոնայք՝ Հայկ Աճեմյան, Վարդգես*

Հովհաննիսյան, Դոքտ. Հրանդ Ղուկասյան, Հովիկ Ալլահվերդյան, դոկտ Մեսրոպ Բալայան եւ օր. Ռոզի Ալեքսանդրյան։

Եղել են եւ կան նաեւ ոչ հայ լեզվի դասախոսներ, որոնց մեջ պետք է հաշվել նաեւ պրն. Ջավեն Դավթյանին։

Աւիլթից օգտվելով հիշատկենք, որ Սպահանի տարբեր մասնաճյուղերում եւս պաշտոնավարում են հայ դասախոսներ, որոնք են՝ դոքտ. Մեսրոպ Բալայան (հոգեբանութjուն), սոքտ. Սերոժ Գասպարյան (երկրագործական ճարտարագիտութjուն), դոքտ. Հերոս Ղուկասյան (Թեքթոնիք) եւ պր. Ջավեն Դավթյան (անգլերեն լեզու)[1]։

Հայերենագիտական ճյուղի համար կառուցվել է առանձին շենք՝ Գալուստ Կյուլպենկյան Հիմնարկության հատկացրած գումարով։ (Ներքեւի նկարում)։

Սպահանի հայագիտական ճյուղը, Փարիզի Սորբոն համալսարանի հայագիտական ճյուղից հետո, 2-րդն է սփյուռքում, ուր շնորհվում է բակալավրի (պսակավորի տիտղոս՝ լիսանս կամ Բի. էյ.), որն ունի գիտական եւ իրավական նույն արժեքն, ինչ մյուս ճյուղերը։ Պետի հիշել, որ Սպահանի համալսարանի շրջանավարտները, օգտվելով իրենց դիպլոմից՝ կարող են մագիստրոս ընդունվել Փարիզի Սորբոնի կամ արտասահմանի այլ համալսարաններում։ Դոկտորայական եւ մագիստրոսի աստիճան ստացած ուսանողները, այսօր Իրանում եւ սփյուռքի զանազան գաղթօջախներում դասավանդում են հայկական դպրոցներում եւ կրթական բարձրագույն հաստատություններում։ Ուրախալի է նշել, որ Սպահանի հայագիտական համալսարանը ցարդ տվել է 100-ի հասնող շրջանավարտներ, իսկ այժմ ունի 55 ուսանող[2]։

Իրանի նախկին արքայի հրամանագիրը, ըստ երեւույթի, երբեք չհրատարակվեց, գուցե եւ այդպիսին գոյություն չի ունեցել եւ Շահի թույլտվությունը կրել է լոկ բանավոր հրահանգի բնույթ։ Ըստ իրանահայ ժրաջան եւ անվանի բանասեր Լ. Գ. Մինասյանի.

«Հակառակ մեր կատարած երկար պրպտումների, ինչպես եւ երկար հայերենի ճյուղի վարիչ պրն. Ջավեն Դավթյանի եւ խորհրդարանի պատգամավոր պրն. Սեւակ Սագինյանի օժանդակությանց, ցարդ մեզ հնարավոր չի եղել ձեռք բերել Արքայի հրամանագրի պատճենը կամ իմանալ նրա ճշգրիտ թվականը։ Մինչ այժմ գրված «22 դեկտեմբեր» թվականը հայտարարության թվականն է եւ ոչ թե հրամանագրի»[3]։

Սպահանի համալսարանի գրական ֆակուլտետի դեկանը սոքտ. Ամիր Աբբասը Ֆարուղին էր։ Հայերեն հին եւ նոր լեզուների նշանակությունը իրանագիտության համար դոքտ. Ֆարուղին կազմել է Պրոֆ. դոկտ. Հով. Հախնազարյանի հետ միասնաբար։Այդ մասին Դոկտեր Ֆարուղին պատմել է տողերիս գրողին։ Այդ զեկուցումը կրթական նախարարը ներկայացրել է Իրանի արքային[4]։

---

[1] - Րաֆֆի օրացույց. Թեհրան, 1972թ.։

[2] - Նայիրի օրացույց. Թեհրան, 1991թ.։

[3] - Նույն տեղում. էջ 3։

Սպահանի համալսարանին (եւ ոչ թե Թեհրանի կամ այլ համալսարանի) այդ մենաշնորհ տալու մեջ, երկու գլխավոր խնդիրներ ունեցել են իրենց անմիջական դերն ու ազդեցությունը։

Առաջին այն՝ որ Նոր-Ջուղան իր դարավոր անցյալով ու մշակութային կենտրոնով միակն է ամբողջ Իրանում, եւ երկրորդ՝ համալսարանի ժամանակի տեսուչ Դոքտ. Աբբաս Ֆարուղու հայասեր ու ջանադիր վերաբերմունքը։

Ինչքան հայերը խանդավառ, հակառակ դրան եղան նաեւ պարսիկ հայրենակիցներ, որ անգամ մամուլով բացասական արտահայտություններ ունեցան եւ ծիծաղելի գտան այս քայլը[5], որոնք ի հարկե որեւէ ազդեցություն չունեցան եղած որոշումի եւ տարված նպաստավոր աշխատանքների վրա։

Արիամեհր Արքայի այս գեղեցիկ քայլը, հարկ է չեշտել, որ պարսիկ մամուլի կողմից եւս լայն արձագանգ ստացավ եւ ընդհանրապես մտավորական դասի շրջանակում արժանացավ լավ ընդունելության։

Համալսարանի հայերեն լեզվի ճյուղին կապվող առաջին աշխատանքներն սկսվեցին 1960 թվականի դեկտեմբերի վերջերից, հրամանագրի ստորագրման թվականից անմիջապես հետո։ Այս առթիվ համալսարանի տեսչությունն իր առաջին կապն ստեղծեց Իրանա-Հնդկաստանի Հայոց Թեմական Խորհրդի հետ, 28 դեկտ. 1960թ. (7 դեյ 1339) համար 1372 գրությամբ. որի աջակցության շնորհիվ Ջուղայի երիտասարդ-ուհիներից որպես ուսանող արձանագրվում են 14 հոգի, որոնց մուտքի քննությունը տեղի է ունենում 1961 թվականի հունվար 19-ին[6], իսկ դասերը, համաձայն համալսարանի 10 բահման 1339թվականի համար 1508 ծանուցման, սկսվում են 1961 թվականի փետրվար 5-ին, հատուկ ծրագրով ու հարմար դասախոսներով[7]։

Սպահանի համալսարանի տնօրինությունը 1960թ. պաշտոնական գրությամբ դիմեց Էջմիածնին, Հայաստանի լուսավորության նախարարությանը, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտենին եւ մի շարք թերթերի խմբագրություններին՝ խնդրելով, որ նրանք իրենց հայագիտական ճյուղի գրադարանը հարստացնեն

---

[4] - ՊԲՀ. 1969թ. համար 3, էջ 263։

[5] - «Թեհրան Մոսավար» շաբաթաթերթ(պարսկերեն) . Մոնիր Թաբաթաբայի. 23 դեյ, 1339թ., համար 906։.

[6] - Դժբախտաբար անբարեխիղճ ձեռքեր, ուսանողների այս առաջին ցանկն ու որոշ փաստաթղթեր, անհետացրել են Թեմական Խորհրդին պատկանող համալսարանի թղթածրարի միջից։

[7] - Լ. Գ. Մինասյան. նշվ. աշխ., էջ 5։

գրքերով, հանդեսներով, եւ թերթերով։ Այդ դիմումները լայն արձագանք գտան Խորհրդային Հայաստանում։ Առաքավեցին ավելի քան քսան անուն հայերեն թերթ եւ հանդես, գիտական արժեք ներկայացնող գրքեր եւ այլն։ այնպես որ այդ գրադարանը 1971թ. ուներ շուրջ 1500 գրքեր[8]։

Հայոց լեզվի Ծրագիրը.- *Սկզբնական շրջանում համալսարանի հայոց լեզվի ճյուղը զուրկ էր մի հիմնական ու կանոնավոր ծրագրից, բայց հետո տարիների ընթացքում կազմվեց ու ամբողջացվեց, նման գրական ֆակուլտետի մյուս լեզուների ճյուղերին, տպագրվելով առանձին գրքում։*

Այդ ծրագրի մեջ, որ կրկին մասնակի փոփոխության է ենթարկվել, նյութի հետ միասին տրված են նաեւ օգտագործելիք կամ պարապվելիք գրականության ցանկը։ Սրանից բացի, առանձին մի գրքույկով, որ կրում է «Ուղեցույց Սպահանի Համալսարանի» խորագիրը, տրված են համալսարանի բոլոր բաժիններին ու ճյուղերին պատկանող գիտությունների մանրամասն ծրագրերը, իրենց պատկան դասախոսական ցանկերի հետ միասին, որոնց թվում նաեւ հայոց լեզվի ճյուղի ծրագիրը։

Մինչեւ 1964-65 թվականների տարեշրջանը, ճյուղն ավարտելու համար սովորում էին երեք տարի, բայց վերոհիշյալ թվականներից հետո, մեկ նախապատրաստական լսարան եւս ավելացավ դրա վրա, այնպես որ այժմ շրջանը պետք է ավարտել չորս տարվա ընթացքում։

Հայերենի ճյուղի երկրորդ լեզուն համարվել է պարսկերենը, իսկ երկրորդը՝ եվրոպական չորս՝ անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն եւ ռուսերեն լեզուներից որեւէ մեկը։ Այս լեզուներից սովորաբար պարապվել է անգլերենը։

1968-60 *տարեշրջանում հայոց լեզվի ծրագիրը կրկին փոխվելով կրճատվելով արաբերենը եւ նորից ավելացվելով հայոց պատմությունը, որ վերացվել էր, իսկ ճարտասանությունը ներառվեց այլ դասերի մեջ։*

Ա. լսարան
(*Նախապատրաստական*)

	լեզու	*ա. կիսամ.*	*բ. կիսամ.*
Պարսկերեն լեզվի քերականութ.	*պարսկերենով*	2 *միավոր*	2 *միավոր*
Պարսկերեն գրականություն	»	3 »	3 »
Պարսկերենի մշակույթի	»	1 »	1 »

---

[8] - *Հ. Փահլեւանյան. Իրանահայ համայնքը. Երեւան*, 1989 *թ., էջ* 211։

պատմութ.			
Հայերեն քերականություն	հայերենով	1 »	1 »
Հոգեբանություն	պարսկերոնով	2 »	2 »
Շարադրություն	հայերեն	1 »	1 »
Փիլիսոփայություն	պարսկերենով	4 »	4 »
Ընկերաբանություն	»	-	2 »
Անգլերեն	»	4 միավոր	4 »
Բանահյուսություն եւ նամակագրութ.	հայերենով	1 »	1 »
Թարգմանություն	հայերեն-պարսկ.	1 »	1 »
գումար՝		20 »	20 »

Բ. լսարան

	լեզու	Ա. կիսամյակ	Բ. կիսամյակ
Հայերեն քերականություն		2 միավոր	2 միավոր
Գրաբար		2 »	2 »
Լեզվաբանություն	պարսկերենով	2 »	2 »
Շարադրություն	հայերենով	2 »	2 »
Թարգմանություն	հայ-պարսկ.	2 »	2 »
Անգլերեն		2 »	2 »
Լեզվաբանություն	հայերենով	2 »	2 »
Ոճաբանություն	»	2 »	-
Բառագիտություն	»	2 »	-
Գրականություն	պարսկերենով	2 »	2 միավոր
գումար՝		20 միավոր	20միավոր

Գ. լսարան

	լեզու	Ա. կիսամյակ	Բ. կիսամյակ
Հայերեն քերականություն		2 միավոր	2 միավոր
Գրաբար		2 »	2 »
Լեզվաբանություն		2 »	2 »

Մշակույթի պատմություն		2 »	2 »
Անգլերեն		2 »	2 »
Գրականություն	պարսկերենով	2 »	2 »
Պահլավերեն		2 »	2 »
Հայ գրականություն	պարսկերենով	2 »	2 »
Գրական վերլուծություն		2 »	-
գումար՝		18 միավոր	16 միավոր

Դ. լսարան

	լեզու	Ա. կիսամյակ	Բ. կիսամյակ
Հայ հին գրականություն		2 միավոր	2 միավոր
Ժարսկ. գրականություն		2 »	2 »
Անգլերեն		2 »	2 »
Գրական վերլուծություն	հայերենով	2 »	2 »
Հայոց մշակույթի պատմություն		2 »	2 »
Հայոց պատմություն		2 »	2 »
Հայոց գրականություն	պարսկերենով	2 »	2 »
Թարգմանություն	հայ.-պարսկ.	2 »	-
Գրաբար(ըստ ցանկության)		2 »	-
գումար՝		18 միավոր	14 միավոր

Ավարտաճառն (ատենախոսություն) ունի 4 միավոր, որը պետք է ավելացնել նաեւ վերջին տարվա Բ. կիսամյակի միավորների վրա[9]։

Ուսանողները չորս տարվա իրենց ուսման դասընթացը վերջացնելուց հետո ստանում են լիսանսի (բակալավրի) աստիճան։ Այդ լիսանսը ճանաչվում է պետության կողմից, բայց կրթական նախարարությունը մինչեւ այժմ ոչ մի ընթացավարտ ուսանողի (հայագիտական բաժնից) չի վարձել, հակառակ եղած դիմումների, առարկելով, որ հայերեն լեզուն Իրանի դպրոցների ծրագրի մեջ չկա եւ դասավանդվում է միայն հայկական ազգային դպրոցներում։

Սպահանի հայագիտական բաժնի բացման եւ ընթացիկ աշխատանքների մեջ մեծ երախտիք ունի դոքտ. Ա. Ֆարուղին, որ հյուրաբար եղել է նաեւ Երեւանում։ Նրա Սպահանից հեռանալով հայերենի բաժինը մեծապես տուժեց, բայց չփակվեց, որովհետեւ այդ

---

[9] - Լ. Գ. Մինասյան. Նշվ. աշխ., էջ 9-11։

համալսարանի ընդհանուր տնորեն (ռեկտոր) դոքտ. Մոթամիդին հայերենի ուսուցման հանդեպ բարյացակամ վերաբերմունք ուներ։

Սպահանի հայագիտական բաժնի գլխավոր մտահոգությունը եղել է մասնագետ դասատուների կամ հայագետների պակասը։ Փաստորեն հայերենի դասավանդումը կատարվել է այնպիսի անձնավորությունների կողմից, որոնց հայերենի գիտությունը հազիվ կարող է բավարարել տարրական եւ կամ միջնակարգ դպրոցներում հայերեն լեզվի ուսուցմանը։ Հայերենի ուսուցման մակարդակը կարող է բարձրանալ միայն այն դեպքում, երբ գործը հանձնվի մասնագետ դասախոսների, նման անձանց թիվը Իրանում շատ սահմանափակ է[10]։

Սպահանի համալսարանի հայագիտական բաժնի ուսանողության գերակշռող մասը կազմում են Թեհրանի եւ կամ Իրանի այլ քաղաքների ազգային միջնակարգ դպրոցների հայ ընթացավարտները։ 1969 *տարվա ուսանողության թիվը հասնում էր* 78 *հոգու (բոլոր դասարաններում միասին)։*

Պրոֆ. Հով. Հախնազարյանը հայոց դասախոսների մասին՝ ժամանակին գրել է.

Դոկտոր Հովհաննես Հախնազարյան

> *«Ընթացավարտներից օրիորդ Ռոզի Ալեքսանյանը Գյուլպենկյան հիմնարկության նյութական օժանդակությամբ ուսանել է Փարիզում, պրոֆ. Ֆեյդիի մոտ։ Կրկին Ն. Ջուղա*

---

[10] - *ՊԲՀ*. 1969, No 3, *էջ* 263։

> վերադառնալով, նա դասավանդում է հայագիտական բաժնում՝ որպես հայոց գրականության եւ լեզվի դասախոս: Ներկայումս երեք ուրիշ ուսանողներ (մեկը միայն միջնակարգ դպրոցների ընթացավարտ, երկուսը՝ Իսպահանի համալսարանի հայագիտական բաժնի ընթացավարտ) ուսանում են նույնպես պրոֆ. Նեյդիի մոտ: Մեր կարծիքով, սակայն, հայագիտության լրիվ դասընթաց նրանք կարող էին ուսանել Երեւանի համալսարանի հայագիտական բաժանում: Փարիզը չի կարող տալ այն, ինչ Երեւանի համալսարնը:
>
> Սպահանի համալսարանի գրական ֆակուլտետն Գ. Գյուլպենկյան հաստատությունից 5 հազար դոլար ստացավ՝ հայագիտական գրադարան հիմնելու համար: Ուսանողները կարող են օգտվել նաեւ Ն. Ջուղայի վանքի հայկական գրադարանից: Դրանով հանդերձ գրական ֆակուլտեի ուսանողությունը եւ դասատուները մեծապես կարիք ունեն Հայաստանում նախկինում եւ այժմ հրատարակվող, ինչպես նաեւ հետագայում հրատարակվելիք հայագիտական, գրական, պատմական հրատարակությունների: Ուսանողությունը միայն այդ նոր ուսումնասիրությունների ընթերցանությամբ կարող է լրացնել իր գիտական թերին:
>
> Հատկապես անհարժեշտ են մեծ հայագետներ Մ. Աբեղյանի, Հ. Աճառյանի, Գ. Ղափանցյանի, Ս. Մալխասյանի, ինչպես նաեւ Է. Աղայանի, Գ. Ջահուկյանի, Ա. Ղանալանյանի եւ այլ նշանավոր բանասերների եւ հայագետների ուսումնասիրությունները՝ ոչ միայն Սպահանի, այլ նաեւ Թեհրանի պետական համալսարանի հայագիտական բաժնի համար: Անչափ կարեւոր է լեզվաբանական, պատմագիտական եւ այլ հանդեսների եւ ամսագրերի կանոնավոր առաքումը: Շատ անհրաժեշտ է նաեւ օրաթերթերի ու շաբաթաթերթերի առաքումը»[11]:

Հայերենագիտական ճյուղի ստեղծումը, թեեւ իրանհայ համայնքին պատճառեց ցնծություն, սակայն ցավոք ուներ աներեւակայելի կողմեր եւս: Երկրի ղեկավար Շահի հրամանագրով Սպահանի պետական համալսարանում ստեղծվում է հայկական բաժին, սակայն բավարար պետական գումար չի հատկացվում նրա կազմակերպման եւ ընթացիկ աշխատանքների համար, քանի որ Իրանա-Հնդկաստանի Հայոց Թեմական Խորհուրդը դիմում է հայ համայնքին հայցելով նյութական-դրամական օժանդակության[12]:

---

[11] - ՊԲՀ. 1969թ., համար 3, էջ 263-264:
[12] - Լ. Գ. Մինասյան. նշվ. աշխ., էջ 6-7:

Իսկ ինչպես նշեցինք, համալսարանի հայկական ճյուղի ընթացավարտներն չէին ընդունվում պետական պատկան հաստատություններում, նրանց աշխատանքի ընդունումն ու վարձատրելու հարցերը թողնելով հայ համայնքին։ Հայկական բաժանմունքի պատկան ծախսերի հոգումը մեծապես ստանձեց նաեւ Գալուստ Գուլբենկյան հիմնարկությունը։

Առաջին շուրջ հինգ տարիների ընթացքում Թեմական Խորհրդի կողմից համալսարանի ծախսերի դիմաց վճարվել է տարեկան 100,000 ռիալ, որի կեսն ստացվել է Թեհրանի Թեմական Խորհրդից։ Այս վճարված կլոր գումարից բացի, եղել են այլ անմիջական ծախսեր, որոնք վճարվել են Ժամանակավոր Հանձնախմբի կողմից։

1960-61 տարեշրջանի ծախսերի ընդհանուր գումարն եղել է 123,451 ռիալ, որից Ն. Ջ. Ազգային Մարմինների կողմից վճարվել է 39,000 ռիալ, ժամանակավոր Հանձնախմբի կողմից 19,451 ռիալ, Թեհրանի Թեմական Խորհրդի կողմից 35,500 ռիալ, բաց՝ 32,500 ռիալ։

1961-62 տարեշրջանի ծախսն եղել է 132,500 ռիալ, որից համալսարանին վճարվել է 100,000 ռիալ (50,000 վճաարել է Թեհրանի Թեմական Խորհուրդը)։

Համալսարանի հայոց լեզվի ճյուղին իրենց օժանդակությունն են բերել նաեւ Իրանա-Հնդկաստանի թեմի մյուս շրջանները

Հմալսարաանի հայ ուսանողներին նպաստել են Թեհրանի եւ Իրանա-Հնդկաստանի Թեմերի թեմական խորհուրդները, իսկ այժմ նպաստում են Գալուստ Գյուլբենկյան Հիմնարկությունը եւ Թեհրանի «Հայ կին» Միությունը։

1969-70 տարեշրջանում Գյուլբենկյան հիմնարկությունը համալսարանի գետնի վրա հայերեն լեզվի ճյուղի համար մի առանձին շենք կառուցելու առթիվ հատկացրել է 25,000 դոլար։ Եղած պակաս գումարները կրկին 25,000 դոլարով լրացվեց նույն Հիմնարկության կողմից[13]։

Եթե Հայագիտական ճյուղի առաջին ուսանուղները եղել էին միայն հայերը, սակայն ժամանակի ընթացքում նրանք զիջելով ոչ-հայ ուսանողներին, այսօր համարյա այդ ճյուղում չի սովորում որեւէ հայ։ Նաեւ հարկ է նշել որ Հայաստանի անկախությունից հետո Հրաչյա Աճառյան համալսարանի եւ իսլամական Ազատ համալսարանների համագործակցության շրջանակում, Թեհրանում հիմնադրվեց հայկական բաժին եւ Թեհրանից եկող ուսանողները բնականաբար նախընտրեցին հաճախել այդ իրենց քաղաքում գտնվող համալսարանը։

Սպահանի համալսարանի հայագիտական ամբիոնը ուներ հետեւյալ նպատակները.

---

[13] - Լ. Գ. Մինասյան. նշվ. աշխ., էջ 7-8։

ա) Իրանում ծառայել որպես հայագիտական ուսումնասիրությունների մի կենտրոն.

բ) Նկատվել էր, որ անգլերեն, արաբերեն եւ ֆրանսերեն լեզուների կողքին, թեպետ ոչ նույն ծավալով, անհրաժեշտ էին երկրին, նաեւ հայոց լեզվին եւ գրականության ծանոթ ու քաջատեղյակ անձինք.

գ) Հայոց լեզվի եւ գրականության ուսուցիչների պատրաստում.[14]

Գնահատելով Սպահանի համալսարանի հայագիտական մասնաճյուղը, հարկ է նշել որ հիմնադրված օրվանից նրան չհաջողվեց դաստիարակել պատշաճ մակարդակով հայագետներ, որի իսկական պատճառը մասնագետ դասախոսների պակասն էր. Ցավոք «սառը պատերազմի» հետեւանքով համալսարանի պատասխանատուները չկարողացան եւ գուցե չցանկացան հմուտ հայագետներ հրավիրել աշխարհի հայագիտության կենտրոն Խորհրդային Հայաստանից, նույնիսկ Հայաստանի անկախությունից հետո եւս տեղի չունեցավ այս շատ կարեւոր հանգամանքը. Համալսարանը նախընտրեց մնալ իր սահմանափակ շրջանակներում[15], իր ոչ բավարար աղբյուրներով, որի արդյունքը եղավ այն որ արդեն նշեցինք, 1960թվականից մինչեւ 2010թ. ամբողջ 50 տարիների ընթացքում քանի՞ գիտական որակյալ հետազոտություն, ատենախոսություն է հրատարկել հայկական ամբիոնը, նրա ընթացավարտներից քանի՞սն են բացի ուսուցչությունից գոնե սիրողական կարգով զբաղվել հայագիտությամբ, քանի՞ հասարակ հոդվածներ են գրվել այդ համալսարանի չորս պատերի շրջանակում եւ ապա նրանցից դուրս, հայկական ամբիոնի ընթացավարտները ի՞նչ դեր ունեցան երկրի մակարդակով, (երկրորդ նպատակը)։ Կան այսպիսի հարցադրումների շարան։

Սպահանի համալսարանի հայագիտական ամբիոնը մնաց դպրոցական ուսուցիչներ պատրաստելու մակարդակում, մինչ հասավ այն օրը, որ հայ ուսանողի չգոյության պատճառով, այլեւս ի զորու չէ նույնիսկ հայոց դպրոցների համար ուսուցիչներ պատրաստելու պարտականությամբ զբաղվել, քանի որ պարսիկ ընթեցավարտը չի ընդգրկվելու հայոց դպրոցում։

---

[14] - Դոկտ. Մեսրոպ Բալայան. Սպահանի պետական համալսարանի հայագիտական ճյուղը. Ալիք. 1989թ., մախսի3։

[15] - Ալիք. 1972թ., նույեմբեր 25։

Հայաստան-Իրանի Իսլամական Հանրապետություն մշակութային փոխհարաբերությունները 1992-2013թթ.

1991թ. դեկտեմբերին, Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, երբ Հարավային Կովկասի ու Միջին Ասիայի հանրապետություններն անկախացան, երկու հարեւան երկրներին՝ Իրանին եւ Հայաստանին, նոր հնարվորություն ընձեռվեց վաղեմի -կապերը վերականգնելու եւ ամրապնդելու համար: Երկու երկրների միջեւ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվելուց հետո փոխհարաբերությունները տարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ մշակույթի, օրըստօրե ընդլայնվում են, ինչը մեծապես պայմանավորված է նրանց պատմամշակութային եւ ծագումնաբանական ընդհանրություններով: Հայ-իրանական մշակութային փոխառնչությունները հազարամյակների ընթացքում, կարելի է ասել, երբեւէ չեն ընդհատվել: Անգամ այն դեպքերում, երբ բացակայել են դիվանագիտական փոխհարաբերությունները, մշակութային կապերը ոչ թե ընհատվել, այլ սահմանափակվել են: Ահավասիկ, Խորհրդային 70-ամյա իշխանության ժամանակահատվածում երկու բարեկամ ժողովուրդների միջեւ մշակութային փոխառնչությունները, անմիջական կապի բացակայության պայմաններում, նվազագույնի էին հասել: Իրանում հայ մշակույթի հետ շփումները խիստ սահմանափակվել եւ հիմնականում իրականացվում էին ավելի քան 300-ամյա հայ համայնքի հետ շարունակվող առնչություններով: Բացի այդ, երբեմն պարսկերեն էին թարգմանվում գրական ստեղծագործություններ, այդ թվում՝ Ահմադ Նուրիզադեի կազմած «Մեկդարյա հայ չափածոն» ժողովածուն, որտեղ զետեղված են 20-րդ դարի հայ գրականության լավագույն ստեղծագործությունները: Իսկ հայ հանճարեղ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակի առիթով իրանցի հանրաճանաչ բանաստեղծներ Ա. Սայեն (Հուշանգ Էբթեհաջ) եւ Նադեր Նադերփուրն իրանահայ բանաստեղծներ Գալուստ Խանենցի եւ Ռուբեն Հովհաննիսյանի օգնությամբ թարգմանել են Թումանյանի բանաստեղծությունների «Հոբելյանական» փոքրիկ ժողովածու[16]: Արդի գրականության խոշոր դեմքերից բանաստեղծ Ահամդ Շամլուն կնոջ՝ հայուհի Աիդա Սարգսյանի աջակցությամբ թարգմանել է Եղիշե Չարենցի«Ամբոխները խելագարված» պոեմը[17]:

---

[16] Երկլեզու, երշաբաթյա Հույս պարբերական, 106 համար, 2011թ. Թեհրան, էջ 9:

[17] Ռոբերտ Մարքարյան, Հայ-իրանական գրական փոխառնչությունները, մշակութային պարսկալեզու«Պայման» եռամսյա պարբերական, համար 41, 2008թ.:

1960թ. Սպահանի համալսարանում բացվեց հայոց լեզվի ու գրականության ամբիոն, իսկ 1967թ.՝ Թեհրանի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի ջանքերով՝ արդի հայերենի եւ գրաբարի ամբիոն, որտեղ ուսումնասիրվում էին նաեւ հայերենի եւ պարսկերենի միջեւ կապն ու ընդհանրությունները: Սա եւս կարելի է համարել որպես հայագիտության ասպարեզում իրականացված կարեւոր քայլ: Նշենք, որ առ այսօր Սպահանի Համալսարանում հայագիտական ամբիոնը գործում է, սակայն Թերհանինը հետագայում փակվեց: Մյուս կողմից, Հայաստանում իրանագիտությունը բավական բարձր մակարդակի վրա է եղել, համարվել է Խորհրդային Միության լավագույն դպրոցներից: Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայում 1971թ. հիմնադրված Արեւելագիտության ինստիտուտի գիտնականները լուրջ ուսումնասիրություններ են կատարել Իրանի պատմության ու գրականության ոլորտներում: 1969թ. Երեւանի Պետական համալսրանում բացվել է արեւելագիտության ֆակուլտետ, որի կարեւոր ամբիոններից էր իրանագտիականը: Այն դարձավ իրանագետների պատրաստման նոր դարբնոց: Իսկ 1980-ից Երեւանում գործել է պարսկերեն թեքումով 59-րդ դպրոցը: Ըստ երեւույթին հենց վերոհիշյալ հանգամանքներն է նկատի ունեցել«Հայ-իրանական գրական եւ մշակութային ընդհանրությունները» հոդվածի հեղինակ Սոլեյման Մոխթարին՝ շեշտելով.«Իրան-Հայաստան բարեկամական եւ մշակութային փոխհարաբերությունները հազարամյակների ընթացքում երբեք չեն ընդհատվել, նույնիսկ եթե նրանց միջեւ խզվել են քաղաքական կապերը: Իրանագիտության եւ հայ-իրանական կապերի վերաբերյալ Հայաստանում առկա բազմաթիվ գրքերն ու գիտական հոդվածները, ինչպես նաեւ թարգմանված գրականությունը, ասվածի խոսուն վկաներն են»:[18]

Հայ-իրանական մշակութային 20-ամյա գործակցության կարեւոր ուղղությունները

1992թ. սկզբներին, երբ արդեն երկու հարեւան երկրների միջեւ դիվանագիտական կապեր հաստատվեցին, քաղաքական եւ տնտեսական փոխհարաբերություններին զուգահեռ, մշակույթի տարբեր ոլորտներում փոխառնչությունները,մասնավորապես ներքոհիշյալ ասպարեզներում, բուռն զարգացում արձանագրեցին: Դրանք են.

---

[18] Սոլեյման Մոխթարի, Հայ-իրանական գրական եւ մշակութային ընդհանրությունները, «Քեյհան» օրաթերթ, 13 հուլիսի, 2010թ.:

1. Մշակույթի ոլորտում համագործակցության համաձայնագրերի մշակում, ստորագրում եւ իրականացում:
2. Մշակութային եւ գիտական պատվիրակությունների փոխայցելություններ:
3. Հայերեն եւ պարսկերեն լեզուների փոխադարձ տարածում եւ զարգացում:
4. Համալսարանական եւ գիտական գործակցություններ:
5. Հայկական գիտական կենտրոններում իրանագիտական հետազոտություններ:
6. Մշակույթի ու գիտության ոլորտի երկերի թարգմանություն եւ հրատարակում:
7. Գիտական սեմինարների անցկացում:
8. Զբոսաշրջության ոլորտի գործակցություններ:
9. Բուհական տարբեր հաստատություններում եւ Կապույտ մզկիթում գրադարանների ստեղծում ու համալրում նոր գրքերով:
10. ԶԼՄ-ների համագործակցություն:
11. Գործակցություն Սպորտի ոլորտում:[19]

Հավելենք նաեւ, որ Հայաստանում ԻԻՀ դեսպանության մշակութային գործունեության ծրագրում ի սկզբանե կարեւորվել է գիտական, մշակութային, հետազոտական կենտրոնների հետ ծանոթացումը եւ մշակութային կենտրոնների ու ընկերությունների ստեղծումը: Հենց այդ շրջանակներում էլ 2000թ.մի շարք հայ մտավորականների մասնակցությամբ հիմնադրվել է հայ-իրանական մշակութային «Միհր» ակումբը, որը լույս է ընծայում համանուն երկամսյա պարբերականը: Իսկ 2005թ. նույն սկզբունքներով հիմադրվեց «Պարսկերն լեզվի ու գրականության համակիրների» ակումբը, որն սկսեց հրատարակել «Փարսիան» պարսկալեզու պարբերականը, սակայն 5-րդ համարից հետո՝ 2008-ից, դարձել է երկլեզու, ինչը հայ ընթերցողին հնարավորություն է ընձեռել ծանոթանալ իրանական գրականությանն ու մշակույթին, քանզի դրանում փոխադարձաբար զետեղվում են հայ եւ իրանցի գրողների ու բանաստեղծների ստեղծագործությունները եւ մշակույթին վերաբերող հոդվածներ:

1999թ. հիմնադրվել է ԻԻՀ դեսպանությանը կից միակույթի կենտրոնը, որն էլ թերեւս երկու երկրների միջեւ մշակույթի ոլորտում ստորագրված համաձայնագրերի եւ իր իսկ նախաձեռնությամբ մշակված ծրագրերի իրականացնողի եւ կոորդինատորի դեր է կատարում՝ կազմակերպելով մշակույթի միջոցառումներ եւ տարբեր ոլորտներում գոծակցության ծրագրեր:

---

[19] ԱԳ նախարարության Կանաչ գիրք մատենաշար,«Հայաստան» Թեհրան, 2009թ., էջ՝ 171:

Մշակութային համաձայնագրերի մշակում, ստորագրում եւ իրագործում

Ընդհանուր առմամբ երկու երկրների մշակութային փոխհարաբերությունները կարգավորվում են կողմերի միջեւ ստորագրված պաշտոնական համաձայնագրերով, որոնք ուղեցույց եւ գործունեության ծրագիր են համարվում համագործակցության եւ մշակութային փոխառնչությունների զարգացումն իրականացնողների համար: Երկու երկրների միջեւ առաջին համաձայնագիրն ստորագրվել է 1993թ., ինչի հիման վրա մշակվել եւ նախագծվել են մշակույթի ոլորտի պաշտոնյաների փոխայցելություններ:[20] Այդ շրջանակներում տեղի են ունցել բազմաթիվ բարձաստիճան պատվիրակությունների փոխայցելություններ: 2007թ. նոյեմբերին ՀՀ մշակույթի նախարար Հասմիկ Պողոսյանի գլխավորած պատվիրակության այցն Իրան, այդ մակարդակի առաջին այցելությունն էր: Նոյեմբերի 3-ին Իրանի այդ ժամանակի Մշակույթի եւ իսլամական առաջնորդման նախարար Մոհամեդ Հոսեյն Սաֆար Հարանդիի հետ հանդիպմանը քննարկվել է մշակութային փոխհարաբերությունների հարցը: Սաֆար Հարանդին, խիստ կարեւոելով մշակութային փոխառնչությունները, նշել էր, թե դրանց մակարդակը զիջում է քաղաքական ու տնտեսական փոխահրաբերություններին: Միաժամանակ ընդգծել, որ դրանք երաշխիք են տարբեր երկրների միջեւ քաղաքական ու տնտեսական կապերի համար: ՀՀ մշակույթի նախարարը, անդրադառնալով մշակույթի տարբեր, այդ թվում՝ թատրոնի, կինոյի գրադարանների եւ պատմական հուշարձանների պահպանման ոլորտներում գործակցությունների կարեւորությանը, նշել էր, թե մշակույթի ու արվեստի ասպարեզներում փառատոների կազմակերպումը, ինչպես նաեւ փոխադարձաբար ԻԻՀ-ի եւ ՀՀ-ի ազգային օրերի անցկացումն, զգալիորեն կնպաստի մշակութային կապերի ընդլայնմանը[21]: 2012թ. նոյեմբերին Իրանի Մշակույթի եւ իսլամական առաջնորդման նախարար Սեյեդ Մոհամեդ Հոսեյնիի հրավերով ՀՀ մշակույթի նախարարը կրկին Թեհրանում էր: Նոյեմբերի 13-ին, նախարարների հանդիպմանը կողմերը երկու երկրների մշակութային փոխհարաբերությունները գոհացուցիչ գնահատելով, միաժամանակ շեշտել են, որ անելիքները դեռեւս շատ են: Տիկ. Պողոսյանն անդարադարձել է նաեւ 2012թ. Երեւանը UNESCO-ի կողմից գրքի մայրաքաղաք հռչակվելու հարցին, կարեւորել այդ շրջանակներում երկու երկրների մշակութային փոխառնչությունների 20-ամյակին նվիրված համաժողովի անցակացումը եւ բարձր է գնահատել իրանական կողմի, մասնավորապես մշակույթի կենտրոնի համամագործակցությունը[22]: Իսկ 2013թ. ապրիլին, հանձին Սեյեդ Մոհամեդ Հոսեյնիի, առաջին անգամ Հայաստանի Հանրապետություն է ժամանել ԻԻՀ մշակույթի եւ իսլմական առաջնորդման նախարարը:

---

[20] Լ. Մեքումյան, Հայաստան-Իրան փոխառնչություններ ու փոխազդեցություններ, Թեհրան, 2000թ., էջ 68:
[21] «Մեհր» լրատվական գործակալություն, 3 նոյեմբերի, 2007թ.

Ապրիլի 19-ին ՀՀ մշակույթի նախարարի պաշտոնակատար Հասմիկ Պողոսյանի հետ հանդիպմանը, խոսելով երկու երկրների միջեւ առկա պատմամշակութային ընդհանրությունների մասին, կողմերը շեշտել են մշակութային գործակցությունների ընդլայնման անհրաժեշտությունը: Հանդիպմանը նրանք ստորագրել են «ՀՀ մշակույթի եւ ԻԻՀ- մշակույթի եւ իսլամական առաջնորդման նախարարության միջեւ 2013-2016թթ. մշակույթի եւ արվեստի բնագավառներում համագործակցության» գործնական ծրագրի վերաբերյալ փաստաթուղթ, այդ թվում՝ փոխադարձ մշակույթի օրերի, ցուցահանդեսների եւ համատեղ համաժողովների կազմակերպում, միջգրադարանային ու միջթանգարանային գործակցություն եւ այլն:[23] Այդօրինակ բարձր մակարդակի փոխայցելությունները եւ համագործակցության պայմանավորվածությունները խոսում են կողմերի՝ մշակութային փոխառնչությունների կարեւորման մասին:

Մշակույթի տարբեր ոլորտներում գործակցության նպատակներով ՀՀ-ի եւ ԻԻՀ-ի պետական տաբեր կառույցների միջեւ ստորագրվել են ավելի քան մեկ 10-յակ համաձայնագրեր: Օրինակ,Հայյստանի Հանրապետության եւ Իրանի Իսլմական Հանրապետության կառավարությունների միջեւ գիտա-ուսումնական եւ տեխնոլոգիաների ոլորտում համագործակցության փոխըմբռման հուշագիր եւ 2003-2006թթ. համար գործնական ծրագիր[24]:

2005թ. հունվարի 31-ին փոխըմբռման համաձայնագիր է կնքվել Հայաստանի Հանրային ռադիոհեռուստատեության խորհրդի եւ ԻԻՀ-ի ռադիոհեռուտատեսության(Ձայն եւ պատկեր) կազմակերպության միջեւ: Իսկ 2006թ. ապրիլին 20-ին նշյալ կառույցների միջեւ համագործակցության գործնական ծրագիր է ստորագրվել լրատվական ոլորտում:

2010-12թթ. համար համագործակցության գործնական ծրագիր է ստորագրվելՀՀ մշակույթի նախարարության եւ ԻԻՀ մշակույթի եւ իսլամական կապերի կազմակերպության միջեւ[25], իսկ 2005-2008թթ.՝

---

[22] ISNA լրատվական գործակալություն, 13 նոյեմբերի, 2012թ.:
[23] Իրանի կառավարության լրատվական կայք՝ www.dolat.ir:
[24] ԻԻՀ դեսպանության Մշակույթի կենտրոնի զեկույցների բյուլետեն, 2003թ.:
[25] ԻԻՀ դեսպանության Մշակույթի կենտրոնի զեկույցների բյուլետեն, 2010թ.

ԻԻՀ-ի կրթության եւ ՀՀ-ի գիտության ու կրթության նախարարությունների միջեւ ուսումնական ոլորտում համագործակցության հուշագիր:

Փոխադարձ մշակութային օրերի անցկացում

Երկու երկրների միջեւ մշակութային համագործակցության շրջանակներում առանցքային են փոխադարձաբար մշակույթի, արվեստի օրերի անցկացումը, որոնք տեղի են ունենում տարվա ընթացքում, տարբեր կարեւոր առիթներով: Օրինակ, Իրանի իսլամական հեղափոխության տարելիցի՝ «Այգաբացի տասնօրյակի» տոնակատարությունների շրջանակներում յուրաքանչյուր տարի Հայաստանի Հանրապետությունում անցկացվող մշակույթի օրերը: Այդ օրերը լավագույն առիթ են երկու ժողովուրդներին միմյանց մշակույթներին ծանոթացնելու համար: Բացի այդ, մշակութային միջոցառումներ կազմակերպելու առիթ է հանդիսանում նաեւ Նոուռուզը . Իրանից հրավիրվում են երաժշտական տարբեր համույթներ: «Այգաբացի տասնօրյակին» Իրանում կազմակերպվող բազմաթիվ ու բազմաբնույթ մարզամշակութային փառատոներին ու մրցույթներին ակտիվորեն մասնակցում են նաեւ հայ մարզիկներն ու արվեստի գործիչները:

Փոխադարձաբար Իրան են այցելում նաեւ Հայաստանի երաժշտական եւ թատերական տարբեր խմբեր, կազմակերպվում են ցուցահանդեսներ: Այդօրինակ միջոցառումները համարվում են երկու երկրների միջեւ բարեկամության կամրջի առանցքներից: Հայաստանի եւ Իրանի կառավարությունները լավագույնս աջակցում են այդ միջոցառումներին, ինչը, կարելի է ասել, աննախադեպ է տարածաշրջանում:

Փոխադարձաբար հայերենի եւ պարսկերենի ուսուցումն Իրանում եւ Հայաստանում

1992թ. փետրվարին Երեւանում բացվեց Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեսպանատունը, որի մշակույթի ոլորտի գործունեության հիմնասյունը դարձավ պարսից լեզվի տարածումը, արձանագրելով լուրջ հաջողություններ, ինչը Լ. Մելքոմյանը պայմանավորում է նաեւ հայկական կողմի՝ գիտական ու կառավարական շրջանակների բարյացակամ եւ նպաստավոր դիրքորոշմամբ:[26] Գործադրված ջանքերի շնորհիվ Երեւանում ու այլ քաղաքներում աստիճանաբար մեծացել է այն դպրոցների ու բուհերի թիվը, որտեղ դասավանդվում է նաեւ պարսից լեզու: Այսօր արդեն Հայաստանի տարբեր քաղաքների շուրջ15 դպրոցում, որպես օտար լեզու դասավանդվում է պարսկերենը: Երեւանի Պետական Համալսարանի արեւելագիտական ֆակուլտետից զատ,պարսկերեն լեզու է դասավանդվում նաեւ Միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետում, Բրյուսովի անվան օտար լեզուների եւ Լազարյան համալսարաններում: Բացի այդ, 2001-ից Իրանի դեսպանության Մշակույթի կենտրոնի գլխավորությամբ պարսկերեն լեզու է ուսուցանվում նաեւ Երեւանի Կապույտ մզկիթում: Մելքոմյանի ներկայացրած տվյալների համաձայն՝ 2000թ. Հայաստանում տարբեր մակարդակներում պարսկերեն էր սովորում ավելի քան հազար մարդ[27]:

---

[26] Լ. Մելքոմյան, Հայաստան-Իրան փոխառնչություններ ու փոխազդեցություններ, Թեհրան, 2000թ., էջ 68:

Փաստորեն ՀՀ-ում պարսկերեն սովորել ցանկացողների թիվը, Տաջիկստանից հետո, ԱՊՀ երկրներում երկրորդ տեղում է, ինչը խոսում է պարսկերենի նկատմամբ հայերի համակրանքի մասին:

Ինչ վերաբերում Իրանում հայոց լեզվի ու գրականության ուսուցմանը, ապա Սպահանի Համալսարանի հայագիտական ամբիոնից զատ, 1994-95թթ. ուստարվանից սկսած, Իրանի ոչ պետական Իսլմական ազատ համալսարանի Թեհրանի մասնաճյուղում բացվել է հայոց լեզվի ու գրականության ամբիոն: Այն բացվել է Երեւանում վերոհիշյալ եւ Հրաչյա Աճառյանի անվան համալսարանների հետ ստորագրված համագործակցության շրջանակներում: Միաժամանակ ՀՀ-ի նշյալ համալսարանում բացվել էր պարսից լեզվի ու գրականության ամբիոն: Իսկ 2013թ. Թեհրանի Համալսարանի օտար լեզուների ուսուցման կենտրոնում, որտեղ ուսուցանվում են շուրջ 20 տարբեր լեզուներ, բացվել են նաեւ հայոց լեզի ուսուցման դասընթացներ՝ երեք մակարդակով, որտեղ դասավանդում են հայաստանցի մասնագետներ:

Գիտական եւ մշակութային գրականության թարգմանություններ

Անդրադառնալով հայերեն եւ պարսկերեն գրական ստեղծագործությունների ու գիտական գրքերի փոխադարձ թարգմանությունների հարցին, կարելի է նշել, որ այն վերջին 20 տարիներին բուռն զարգացում է արձանագրել: 1994թ. ՀՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Արեւելագիտության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող , Իրանի գրականության մասնագետ Հրայր Մովսիսյանը հայերեն է թարգմանել Իրանի իսլամական հեղափոխության առաջնորդ Էմամ Խոմեյինիի գազելների «Սիրո գինին» ժողովածուն, իսկ 1995թ. դոկ. Արմանուշ Կոզմոյանի եւ հայ մեծանուն բանաստեղծ Վահագն Դավթյանի համագործակցությամբ թարգմանվել է Ռուդաքիի ստագծագործությունների ժողովածուն: Մշակույթի կենտրոնի հիմնադրումից ի վեր, վերջինիս աջակցությամբ, ավելի քան 40 անուն գեղարվեստական` դասական ու ժամանկակից, գիտական եւ կրոնական գրքեր են թարգմավել պարսկերենից հայերեն, ինչը քանակի առումով թերեւս աննախադեպ է:

---

[27] Նույն տեղում:

Հայաստանի անկախանալուց եւ հայ-իրանական մշակութային փոխհարաբերությունների ձեւավորումից հետո, մեծ թափ է ստացել նաեւ հայ գեղարվեստական ստեղծագործությունների ու պատմության գրքերի թարգմանությունը պարսկերեն: Այդ առնչությամբ իր պատվավոր տեղն ունի Ահմադ Նուրի Զադեն, ով խնդրո առարկա ժամանակահատվածում թարգմանել ու կազմել է «Հայոց մշակույթի եւ պատմության» ծավալուն գիրքը, «Խնձորի Այգին» խորագրով հայ դասական արձակագիրներից 23 պատմվածք եւ այլն: Բացի այդ, նա նախահեղափոխական շրջանում եւս թարգմանել է հայ բանաստեղծներին «Հարյուր տարվա հայ չափածո» ժողովածուն, որտեղ ընդգրկված են հայ դասակաները: Հայերենից թարգմանված գրականության հեղինակները գլխավորապես իրանահայեր են: Այս ոլորտի առյուծի բաժին ընկնում է Էդիկ Բաղդասարյանին: Նա թարգմանել է` 5-րդ դարի պատմիչներ Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը», Ղազար Փարպեցու «Պատմությունը», 1981-82թթ. թարգմանել է «Հայ ժողովրդի պատմություն» եռահատորը: Նույն թվականներին միաժամանակ թարգմանել է նաեւ «Հայ մշկույթի նշանավոր գործիչներ» գիրքը, իսկ 2014թ`. «Հայր գրականության ընտրանին», որի մեջ ընդգրկված են 20-իդ դարի հայ արձակագիրների ու բանաստեղծների ստեղծագործություններ եւ այլն:

Ազատ Մաթյանը թարգմանել է Գրիգոր Նարեկացու«Մատյան ողբերգությունը», Գարուն Սարգսյանը` հիմնականում պատմական նյութեր , որոնք իրանցի պատմաբանների համար արժեքավոր աղբյուր են: Բանաստեղծներ Վարնադն ու Վահե Արմանը պարսկերեն են թարգմանել հայ բանաստեղծների, իսկ Անդրանիկ Խեչումյանը` հայ դրամատուրգների գործերից[28]: Էմմա Բեգիջանյանը պարսկերեն է թարգմանել հայ ժամանակակից 16 արձագակիրների 22 պատմվածքների «Ծիածան» ժողովածուն: Գեղարվեստական ոլորտի փոխադարձ թարգմանություններին նպաստում է նաեւ ՀՀ եւ ԻԻՀ-ի գրողների միությունների միջեւ ստեղծված «գրական կամուրջը», որի շրջանակներում կազմակերպվում են տարբեր միջոցառումներ եւ փոխայցելություններ:

---

[28] Ռոբերտ Մարքարյան, Հայ-իրանական գրական փոխառնչությունները, մշակութային պարսկալեզու«Պայման» եռամսյա պարբերական, համար 41, 2008թ.:

ԻԻՀ-ի մշակութային համագործակցությունների Կոորդինացման գլխավոր վարչության փաստաթղթերի արխիվում 1992թ. մինչեւ 2003թ. ՀՀ-ի հետ գործակցության եւ մշակութային փոխառնչությունների վերաբերյալ առկա է 240 փաստաթուղթ, որի 50 տոկոսը վերաբերում է գիտական եւ ուսումնական ոլորտներին, 50 տոկոսը՝ արվեստին, սպորտին, պատմական հուշարձանների վերանորոգմանը, տարբեր բնույթի ցուցահանդեսների, սեմինարների ու մշակութային օրերի կազմակերպանը:[29]

Բացի այդ, երկու երկրների միջեւ ձեւավորվել է գրադարաններին գիրք նվիրելու գեղեցիկ ավանդույթ: Հաշվի առնելով Մշակույթի եւ իսլամական կապերի կազմակերպության ծրագրերը, հայաստանյան բուհերում իրանական կաբինետներ ստեղծելու հարցում, հուսով ենք, որ առաջիկայում էլ ավելի լուրջ քայլեր կարվեն թարգմանությունների ու գիտական կապերի ընդլայնման ուղղությամբ[30]:

Իրանցիների եւ հայերի միջեւ աշխարհագրական, պատմական եւ մշակութային ընդհանրություններն այն աստիճան խորն ու ընդգրկուն են, որ կրոնական տարբերությունն աչքի չի զարնվում: Ավելին, կարելի է հստակ նշել, որ մշակութային առումով Հայաստանը տարածաշրջանում Իրանին ամենամոտն է: Հավելենք նաեւ, որ մշակութային փոխհարաբերությունների զարգացման ու ընդլայնման հարցում երկու երկրների պետական կառույցներից զատ, իր ուրույն դերն է ունեցել նաեւ Իրանի դեսպանության մշակույթի կենտրոնը, որ շարունակում է իր արդյունավետ գործունեությունը:

Էմմա Բեգիջանյան,
ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպանութման մշակույթի նախկին խորհրդական՝
Մեհրան Շիրավանդ

---

[29] Լ. Մելքոմյան, Հայաստան-Իրան փոխառնչություններ ու փոխազդեցություններ, Թեհրան, 2000թ., էջ76-77:

[30] ԻԻՀ դեսպանության Մշակույթի կենտրոնի զեկույցների բյուլետեն, 2011թ.:

A REIGN OF TERROR.

FROM TARTAR HUTS TO CONSTANTINOPLE PALACES.

CENTURIES OF OPPRESSION — MOSLEM AND CHRISTIAN — SULTAN AND PATRIARCH — BROKEN PLEDGES FOLLOWED BY MASSACRE AND OUTRAGE.

THE RED CROSS TO THE RESCUE.

BY THE
REV. EDWIN MUNSELL BLISS,
Late of Constantinople,
Editor of ENCYCLOPEDIA OF MISSIONS; Assistant Editor of THE INDEPENDENT,
ASSISTED BY
The REV. CYRUS HAMLIN, D. D., Founder of Robert College; PROF. E. A. GROSVENOR, of Amherst College; REV. BENJAMIN LABAREH, D. D., late of Persia, and Other Eminent Oriental Scholars; also Several Eye-Witnesses of the Massacres.

CHAPTER IV.

THE TURKS.

Their Origin — Early History — General Characteristics — Good Qualities — Kindness-Hospitality — Temperance — Honesty — Intellectual Ability — Obedience to Rulers — Bravery — Bad Characteristics — Indifference to Suffering — Brutality — Degradation of Women — Sensuality — Official Unreliability — Fatalism — Insolence — Indolence — General Summary.

THE term Turk is a somewhat indefinite one. In general it applies to any or all of the different tribes originating east of the Caspian, and who have spread in varying degrees north, south and west. Without undertaking to give specific definition, it is sufficient to apply the name to the greater part of the Turanian race, and for present purposes to limit it to those branches that have at various times occupied what is known as the Turkish Empire.

According to a legend, the common ancestor of all was a mighty king by the name of Turk, who lived in the time of Abraham. A descendant of his, called Oghuz Khan, had six sons, whom he sent one day to the chase. Returning, they brought him a bow and arrows which they had found. The bow was given to the three eldest and the three arrows to the younger. The latter each took one, but the first three divided the bow among them, receiving thereby the name Bosuk, The Breakers. They were intrusted with the care of the right

[page 67] TOGRUL BEY.

wing of his army, while to the three youngest, called Utschok, The Three Arrows, was given the care of the left wing. These younger ones extended their rule eastward toward China and were the ancestors of the Mongols. The others roamed westward. One became the founder of the Turkomans, another of the Seljuks and the third of the Ottomans or Osmanlis. This, however, is chiefly legend. What is clearer history is the fact that varying tribes, with some evident connection with the Mongols of Eastern Asia, spread westward through Russia and Persia, and encamped upon the plains of Mesopotamia and Asia Minor. Their first incursions were about the fifth and sixth centuries, at the very time when both Caliphate and Byzantine Empire were showing the weakness of effeminacy. At first their progress was, through lack of any organization and unity, of little moment. They furnished the mercenaries for the Caliphs, and while occasionally governing one section or another, held their power in very uncertain hands.

The first chieftain to accomplish anything like permanent rule was Togrul Bey, the grandson of Seljuk, an Ameer of Turkestan, who wrested one country after another from its princes and reigned from Bokhara to Syria, from the vicinity of the Indus to the Black Sea. He bequeathed his vast empire to the famous Alp Arslan, who crossed the Euphrates, conquered Armenia and Georgia, and came up to the very borders of the already shrunken Byzantine Empire. Its emperor sought to check the advance of the chieftain, but was defeated, captured, and only received his liberty as a special favor of his conqueror. He, however, granted it not so much from any considerations of humanity, as because he realized that, brave and intrepid as his horsemen were, they

[page 68] MALEK SHAH.

were no match in the long run for the disciplined legions of what was to him a new world. As so often is the case, the adventurous rush westward left his ancestral region exposed to enemies. On his return to reinstate himself in Bokhara, Alp Arslan was killed, and his son, Malek Shah, came to the throne. His reign, 1072-1092, was the golden era of the Seljuk dynasty. His empire extended from the Caspian to the Mediterranean, from Khorassan to the Bosporus. The Fatimite Caliphs of Egypt were practically under his power, and from his capital at Konieh (Iconium) he governed the whole of his vast domains. The Seljuk ruler was not merely a conqueror. Whether under the influence of the Caliphs or not, he interested himself in education, founded schools, and it was during his region that many of the most beautiful specimens of what is mistakenly called Saracenic architecture were erected throughout Central Asia Minor. The graceful mosques and arches, sometimes highly adorned, mostly now fallen into ruin, are all that is left of a strange incursion of the wild Tartars into civilization.

Malek Shah left little or nothing of his own ability to his three sons, who disputed among themselves and divided the empire: one holding Persia and laying the foundation for the present Kajar dynasty; another occupying Northern Syria, while the third retained the ancestral capital at Konieh. This division not merely made them subject to incursions from abroad, but to revolutions from the chieftains who nominally gave them allegiance. The first to take advantage of their weakness were the Mongols, who, under Zinghis Khan, either overbore the weak Seljuks entirely or held them in subordination, though still allowing them the title of Sultan. The Mongols, however, had no staying power, and gave place in

[page 69] ERTHOGRUL.

their turn to still another incursion. A tribe of Turks swept away by the Mongol invasion had found their way from Khorassan to the region west of Ararat, where they camped about the headquarters of the Euphrates. They found this, however, not exactly to their mind, and longing for their ancient home, set out to return to it. Their chief, however, was drowned in attempting to cross the Euphrates, and the result was a division of the troops. The two oldest sons held on their way to Khorassan; the younger two, with about 400 families, wandered back and forth in true nomad style from plain to mountain. One, Erthogrul, came out upon a plain of Cappadocia and found, according to the story, two armies in conflict. True to the mountain instinct, unfortunately lost in later years, he joined the weaker company, and with his fresh warriors won for them the victory. Later consultation revealed to him the fact that his late ally was the Sultan of the Seljuks, seeking to defend his much-diminished kingdom against one of his periodical foes. The new arrivals, fresh from their mountain life, unweakened by the experiences of the plain, formed a valuable reinforcement. They joined heartily with those they had helped, recognized loyally their chief, and assisted him to regain his power over the various tribes around, and also to make some headway against the Greeks. In course of time a closer alliance was brought about and the son of Erthogrul, Ottoman, Osman, or Othman, by persistent courtship and a convenient dream, won the daughter of an Arab chief, and Malkatoun became the mother of Orchan.

Erthogrul lived to an advanced age, but little by little transferred the care of his kingdom to Othman, who, on the death of his benefactor, became the recognized head of the

[page 70] ORCHAN.

nation. This was in the latter part of the thirteenth century. His reign, and that of Orchan, were occupied chiefly in consolidating their power, developing the general character of the people, introducing the best military arrangements known at that day, and in extending their empire. One by one they drew under their leadership the various Turkish tribes, and advanced nearer and nearer to Constantinople, until they made Brusa their capital. It was here that both father and son are buried, and their tombs are objects of great reverence among the Turks to the present day.

It is probable that the influence of these two men largely controlled the development of Turkish character. That character is often greatly misunderstood. It is by no means as thoroughly barbaric as many suppose. It is impossible that a nation that could develop such power, could not merely extend its boundaries, but maintain them, subdue nation after nation, and keep them in subjection, hold its own for centuries against the hostility of Europe, and withstand the disintegrating influences that have been at work during the past century, should not have much of vitality in its nature. Whatever of weakness at the head, there must have been, and there must still be, soundness of body. That this is true is testified to, not merely by travelers, of whatever nationality, but by the very people who are quoted as saying, “ There is no good Turk but a dead Turk.” The fact is, that in order to estimate accurately the character of the Turkish native, we must go not to the official circles, but to the private houses, whether in the cities or the country, but most of all in the country.

The ordinary Turkish peasant, and many a townsman, is a man very simple in his tastes. His food is plain but wholesome, his dress is unassuming, his house most primitively fur-

[page 71 - illustration]

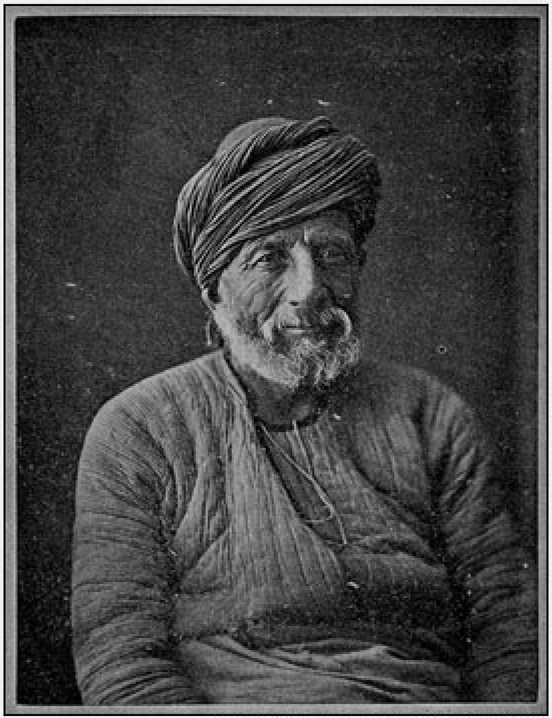

Image © ArmenianHouse.org

[caption] TURKISH PEASANT. They are ordinarily quiet, kindly men, fairly industrious, but not aggressive. It is only when stirred by fanatical appeals that they come to be dreaded. They almost all wear charms, and the. cord about the neck is fastened to one such. The turban is a simple roll of dark cloth about a felt cap.

[page 72 - illustration]

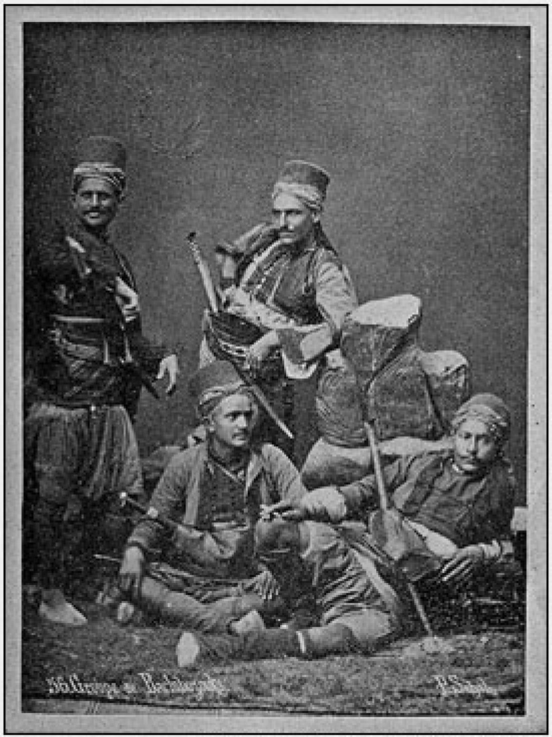

Image © ArmenianHouse.org

[caption] GROUP OF MOUNTAINEERS FROM CENTRAL ASIA MINOR These are not as fierce, although fully as brave as the Xeibecks. They form a considerable element in what are known as the Bashi-Bozouks, or irregular troops of the Turkish army. They are pure-blooded Turks, stalwart, powerful men.

[page 73] POLYGAMY.

nished. He is kindly in his bearing; intensely fond of his children, frequently so of his wife; a great admirer of the beauties of nature, generally contriving to have some flowers within reach. He is social, but in rather a sober way, in this respect quite different from the Armenians, who are far more buoyant, and from the Greeks, whose entertainments are frequently boisterous. He is thoroughly hospitable, entertaining with a free hand. To the unfortunate, especially the blind, the crippled, the demented, he is very kind, not only never lifting a finger against them, but helping them when he can. So also with animals, he is careful and generally considerate. In his private life the Turkish peasant is temperate. Not as temperate as he is supposed to be, but still temperate. As a rule he is a monogamist. Polygamy is comparatively rare, chiefly because of the expense. The facility and widespread use of divorce, however, accomplishes much the same thing. Any Turk can put away his wife at any time, and take another, and in the towns this privilege is used constantly, nor is there any disgrace involved. There are, however, multitudes of instances where husband and wife are true to each other through a long life. The statement is frequently made that the social evil is unknown. This is not true. In the cities, and wherever there are garrisons, there is prostitution, though not to the same extent as in Europe. Sodomy is far more common. In the main, however, the common Turk of the provinces will compare very favorably with the peasant of other lands, and one proof is found in the unimpaired vigor of his physical constitution. He is ordinarily a robust, well-formed, powerful man.

In his relations with the subject races of the empire, the Turk never forgets that he is the lord of the land. This is intensified by the fact that he occupies himself chiefly with the care of the land, herds and flocks, which he considers the only real property. Trade he has little taste for, and as little facility in it. Banking, too, is entirely alien to his habits. These pursuits he looks upon as implying endless trickery and deception, and accordingly he looks upon them with contempt, for, except under the influence of the West, he is in general truthful, honest and reliable. This contempt is usually mingled with somewhat of dread, for he is no match for the very people he despises, whom yet he finds so essential to his comfort and general welfare. The result is, that for the most part he lives on good terms with his neighbors of whatever race or creed. In ordinary times he will be seen on friendly, even intimate, relations with them, and, although the distinction is always clear, it is yet frequently overlooked. Villages, Christian and Turkish, on the same plain, will ordinarily be at peace, and in the towns and cities there is seldom any indication of the line that separates one quarter from another. Even in the massacres of the past year, there have been many instances where they have given protection to hunted Christian refugees.

[page 74] THE FOREIGNER.

So far as the foreigner is concerned, he is to the average Turk more of a curiosity than anything else, a kind of being with whom, or with which, he has very little to do. He has a dim conception of the existence of some strange countries far remote from his own, where people dress in a most uncomfortable way, eat strange things, and altogether lead a life which has not the slightest attraction for himself. There are men, even in interior villages, who have a much more accurate idea of Europe, and who have even heard of America, but

[page 75] THE PREVAILING IDEAS.

the following incident, which is a true one, will apply to the greater part of the Turks of the provinces.

A foreigner who was traveling in Northern Syria came to a village on the Euphrates, and entered into conversation with his host, a part of which was as follows:

Host. What is the latest news ?

Foreigner. Have you heard that the Russian Emperor is dead?

Host. No ! When did he die ?

Foreigner. Two or three weeks ago.

Host. Is there a new king yet ? (Notice change in title.)

Foreigner. Why, yes, even though not formally crowned, the new Emperor became Emperor the moment his father died.

Host. Who is the new king?

Foreigner. The son of the one dead. In Europe the crown goes from father to child, not to the oldest male of the blood royal as in the Turkish Empire.

Host. Has the new king come to Constantinople yet?

Foreigner. What for ?

Host. Why, to get our Emperor’s permission to put on his crown; he cannot put it on without our Emperor’s permission.

Foreigner. I think that has not been the custom of late years.

Host. Why, certainly it has. None of the kings of Europe can be crowned without our Emperor’s permission. Is not that so? (this to a Moslem who had just come in).

Visitor. Why, yes. They are all vassals of our Emperor.

Host. I wonder if our Emperor will not insist that the new Russian king pledge himself to abstain from war two years, before letting him put on his crown ?

[page 76] INTELLECUTAL ABILITY.

Visitor. Probably he will.

The intellectual ability of the Turk is good. When it is remembered that there is almost no education of any kind throughout the country; that what little there is, is confined to the priests; that there is little reading and almost no opportunity for development, the facts apparent on every hand indicate no mean order of talent. The records of attainment in government schools and elsewhere show that Turkish young men are fully the equals of any. In many respects the conduct of the government is of a very good order, and the history of Turkish diplomacy is certainly on a par with that of any court of Europe. They have not the keenness of the Armenians or of the Greeks, but have good minds, and, where circumstances give the opportunity, they show ability to think for themselves. In the official class this is particularly noticeable, and the educated Turk of Constantinople stands fully abreast of his compeer in the cities of Europe. An American, traveling in a railroad train from Adrianople to Constantinople, got into conversation with a Turkish army officer. He found the officer well posted in many lines of investigation and even well read in the Turkish version of the Bible. It is an interesting and significant fact that large editions of that version, in the form specially adapted to Turks, have been sold throughout the empire, and that they are constantly read and studied, has been repeatedly affirmed by the Turks themselves. A nation that can produce such men as Fuad, Midhat, and Ali Pashas, and not a few of those prominent in later years, and that shows such interest in a daily press, cannot be considered of mediocre intellectual ability.

[page 77] UNWAVERING OBEDIENCE.

From the standpoint of a despotic government the Turk makes an almost ideal subject. He is absolutely obedient to those whom he regards as constituted authorities, even where treated by them with the most outrageous oppression and injustice, as is repeatedly the case under the Sultan's rule. He seldom if ever complains, and when he does it is with bated breath, as if there could be no criticism of his superiors. Whatever of wrong there may be, is laid at the door, not of the authorities, but of some outside and to him unknown influences which compel this action under which he suffers. Or it may be that he looks upon it as just punishment from God for some crime against his law. But of this later on. As a soldier he takes rank with the very best in the world. His naturally fine physique and strong constitution and simple manner of life give him great endurance, and his unwavering obedience, which, however, is by no means stolid, as is that of the Russian, makes him the reliance of his officers, while his education in his religion from childhood makes him reckless even to the point of despising death. The record of Turkish wars throughout the centuries has been one that any nation might well be proud of, so far as achievements of its soldiers are concerned-; and no one who watched the veterans as they returned from Plevna and from Shipka could fail to understand how it was that Russia had to buy her way into the fortifications.

There is, however, another side to Turkish character, illustrated by many facts along the lines already mentioned. The treatment of the insane whose detention becomes necessary, and who have none to provide for them, is brutal in the extreme. In times of famine or of general distress the Turk will do little or nothing to relieve even his

own people, and when an animal becomes sick or helpless, it is left to a
[page 78] FRIGHTFUL CRUELTY.
miserable end. It is no uncommon sight on the caravan roads to see camels, horses or mules, that have fallen by the way left to die, while the vultures gather and commence their work even before life is extinct. The stories of the past year of torture, murder and outrage, seem to belong to a race of demons rather than of human beings. It is true that for much of this the Kurds are responsible, as in the Bulgarian massacres it was largely the Pomaks who were guilty of the worst excesses, but still it is true that the Turks themselves, soldiers and peasants, committed deeds of the most frightful enormity. The ripping up of pregnant women to decide a wager as to the sex of the unborn child, the wholesale outraging of women and girls, not to speak of the torturing of men, and even little children, in the most inhuman fashion, indicate a fiendish barbarism that seems absolutely incompatible with the kindness and hospitality to which so many bear witness. Yet it is simple truth that, were the facts to be detailed in all their horror, the chronicle would disgust the world. A portion of it has been set forth in such articles as those by E. J. Dillon, in the *Contemporary Review*; by Frederick D. Greene, in "The Armenian Crisis in Turkey," and a few, comparatively very few, instances will be found in later chapters of this book. They need not be repeated here. It is sufficient to say that there is not a case given for which there is not abundant proof. So also in private life there are aspects of even the best of the Turkish people that can call forth only condemnation. Most noticeable, perhaps, is the condition of women, which is in the main thoroughly degraded. From her birth she is looked upon as a menial and an unfortunate. This is illustrated by the great amount of infanticide, especially if the
[page 79] BRUTAL SENSUALISM.
child be a girl; by the haggard, ugly countenances of the old women, so different in that respect from the Armenians; the piercing shrillness of their voices, from which every tone of tenderness seems to have gone; the very general vulgarity of conversation and of thought, always attendant upon a condition of society where the woman must rely upon satisfying the passions rather than the heart of her husband. As already stated, there are exceptions, but in the main the condition of the Turkish women is very low. This condition reacts upon the men and makes them vulgar and sensual in the extreme. The everyday language of the average Turk would shock the lowest of the slum boys in our own cities. Under ordinary circumstances sensualism is kept

measurably in check by the inevitable restraints of community life, but once let those be broken and lust reigns supreme, dominating everything. As a gentleman who knows them well and never hesitates to recognize their good qualities, has said, “In a Turk’s eye all that a woman has is sex, and for it he lusts with absolute brutality.”

Similar characteristics appear in his relations with others. While ordinarily peaceable and desirous of living on good terms with his neighbors of other creeds or races, and thus generally truthful, honest and hospitable, he will on occasion show the reverse of all these characteristics, and it is not infrequently the case that travelers find it impossible to understand how any one can possibly speak of the race with other than contempt for its utter disregard of the most ordinary amenities of life. The explanation is undoubtedly partly to be found in their religious training, but there is ingrained in the Turkish character an element of dishonesty and of disregard for truth. This uncertainty appears somewhat in their relations to their own government. Loyal as they are, it has not infrequently been true that they, far more than the Christian subjects, furnish the most anxiety, and if now the inmost thoughts of the Sultan could be learned, it is most probable that he fears the Softas far more than the Armenians.

[page 80] THE TURKISH COURT.

Next, perhaps, to the condition of woman, the weaker or the worst side of Turkish character is manifest in the official class. The Turks themselves have a proverb that “The Turk is a decent man until he becomes an official, and then he becomes a scamp,” and this is borne out in the greater part of the intercourse between that class and the rest of the world. Probably no court in history can give so marked an illustration of the decadence of all moral power as the Turkish court. There have been noble men, men of preeminent ability and sterling character, but they have been very rare, and the average official, whether in civil, military or naval service, is absolutely unreliable. He will make promises that he never intends to keep and that he knows he cannot keep. He will accept bribes unblushingly and will deal with all whom he comes in contact on the general principle that he is the smartest man who can get the most and give the least; a sycophant to his superiors, a bully to his inferiors. His whole life is a constant strife with every one with whom he has any relations whatever. The very atmosphere in which he lives seems to breathe dishonesty and fasehood, and the ability he shows is prostituted to the very basest ends. Yet here again, as in almost every other statement, exceptions must be made. No one who has had dealings with the departments of the government has failed to find many instances of courtesy and consideration. With

[page 81] TURKISH CHARACTER.

all the outrage and injustice perpetrated by the provincial governors, there have been many instances of not merely justice, but kindness, in their dealing with all classes of people. When, however, every possible exception is noted, it remains true that the official life from the highest to the lowest is thoroughly demoralized. The one dominant element in the Turkish character, however, the one which controls and modifies all the others, is his religion. This is no place for a general description of Mohammedanism. Some reference has already been made to it in a preceding chapter. Here we have only to note its effect upon the Turkish character. That effect is both advantageous and disadvantageous. The grandeur of its monotheism fills his soul and holds him in absolute subjection to that idea. One result of this is that the natural simplicity of the race is strengthened rather than weakened. Another effect of it is seen in his general self-control and temperance. The Turk is by no means as temperate a man as many suppose him to be; yet what temperance he has is due primarily to the precepts of his religion. So also he is as a rule self-contained, not from stolidity, but from principle. He is above all things else a pure and simple fatalist, acknowledging God’s absolute control over him and claiming that whatever is, is right. It is immaterial to him what happens to him. Thus, on the field of battle he absolutely refuses to recognize danger, and in private life, when sickness overtakes him, he will frequently make no effort for recovery. The following incident illustrates, better than any lengthy description can, the power of this influence.

In the various scourges of cholera that have swept over many parts of the empire, the Turk has been the most

[page 82] INFLUENCES FOR EVIL.

difficult patient to treat. In the dread time in Constantinople in 1865, when the deaths numbered not less than a thousand a day, a gentleman on his errand of mercy and of healing met in the street a young man, who implored him to come into a room near by and save, if he could, his father. The room was entered, and there, upon a single quilt upon the floor, lay a Turk, old in years, but not in strength, of magnificent physique and apparently of perfect health until attacked by the plague. The disease had secured so thorough a hold of him that he seemed to be marked for death. As the medicine was produced he absolutely refused to take it, saying, “If it is God’s will that I should die, I shall die, and your medicine will do no good. If it is His will that I shall recover, I shall recover, and your medicine will be of no use.” Scarcely needless to say the man died. This same principle also makes him the obedient subject that he is, and keeps him content with his lot when many another race would be restless and urgent for revolution.

There are, however, other influences for evil. The very absoluteness of Islam makes him overbearing and insolent to all who are not of his own faith. Its exaltation of the sensual paradise frees him from all restraint in the gratification of his passions. If once his recognized ecclesiastical leaders, the authorized interpreters of the law, declare against the authority of the government, he becomes immediately the most dangerous revolutionist known to history; this in aggression. But in another sense the same religion develops within him an indolence. The one word that probably to many a traveler expresses Turkish character, is the word “kef.” It is an untranslatable word, and denotes a general condition of indolent and sensuous rather than sensual enjoyment of different

[page 83] TURKISH “KEF.”

pleasures. In the enjoyment of it he is careless of the future and the past, and lives only in the present. If urged to labor in the fields, he says, “ What is the use ? I have enough for the moment. Why should I look out for the future?” If appeal is made to his ambition in the line of intellectual development or wide extent of prosperity, the same indolent luxuriousness prevents his taking the slightest trouble to alter his situation. That this indolence should co-exist with the tremendous fury of the Turkish onslaughts as known in history, with the atrocious barbarity of the events of the past year, seems almost incredible, and yet it is true. This same characteristic appears in still another form. It stands in opposition to any development of the land. It is epicureanism interpreted in Tartar language, and we have the Sybarite, with the bare mud floor, a cup of coffee and a pipe, instead of the luxurious couch and deep potations of the Roman court. This latter indeed is found where wealth gives opportunity, but for the distinctive Turkish “kef,” we must look not in the palace or on the shores of the Bosporus, but in the village and on the plains of Asia Minor. An illustration is furnished in the refusal of a Turkish pasha who owned some land on the southern slopes of the Taurus. When some Europeans came to get a concession for working some coal mines on his property, he replied, “ If God Almighty had intended that coal to be used, He would put it near the surface where it could have been got at, not away below, where you have to dig for it. It is blasphemy to change His plans.” What disturbed the pasha, however, in truth, was not the blasphemy, but the interference with his “kef.”

It will be seen that the Turk, as is the case with so many other peoples, is a bundle of contradictions. With some noble qualities he unites some that are brutal and contemptible in the extreme. Those who see only the courteous host and the easy, suave diplomat, will defend him with all their power, while those who have felt the iron heel of his despotism, and seen the wanton outrage of his lust, find it hard to think that there can be any good in him. Probably the most typical Turk of the century is the Sultan himself. To the foreign ambassador, to the guest whom he delights to honor, he appears a man of kindly, even benign bearing, sincerely desirous of the welfare of all his people, sad at their distress, bitterly lamenting the cruel fate that has so weakened the power of his rule that he cannot do what he would, yet anxious to do all he can. To the official, however, who has displeased him, to the peasant in his village who pays him taxes, to the priest who seeks to perform the rites of his church, he appears a tyrant of the most unjust and cruel type. Which is correct ? In all probability both. When all goes well, Abdul Hamid, like any other Turk, is kindly, hospitable, even generous. When, however, adversity comes upon him, and he finds himself face to face with disaster, not merely to himself, but to his boasted title of Defender of the Faith, the old Tartar blood enkindled by the ferocity of the Moslem Arab breaks forth, and he permits, if he does not directly order, the the most atrocious series of massacres known in history. With capabilities for the best, the Turk frequently manifests the worst elements in human nature.

[page 84] ABDUL HAMID II.

وقایعنگاری تاریخ آران

دکتر ادیک باغداساریان

پیش از میلاد

- سده ۶- حکومت هخامنشی در سرزمینی که بعداً آران نام گرفت. تحت نام ساتراپ نشین یازدهم «کاسپیانه».
- ۳۳۱ پ. م. برای اولین بار اقوام آرانی در تاریخ ظاهر می شوند که به فرماندهی آتروپاتن در جنگ گاو گامل در کنار سپاه ایران جنگیدند.
- ۳۳۰-۳۳۱- سقوط حکومت هخامنشی و خود مختاری آران.
- آغاز سده اول- تشکیل حکومت آران.
- ۶۹- آغاز جنگ ارمنستان و روم که سپاهیان آرانی نیز در کنار سپاه تیگران بزرگ پادشاه ارمنستان می جنگیدند.
- ۶۹- ۶ اکتبر، نخستین برخورد آرانیان با سپاهان رومی.
- ۶۶- انعقاد پیمان صلح تیگران بزرگ با پومپئوس.
- ۶۵-۶۶-آرانیان به فرماندهی اوروسس پادشاه آران به سپاه پومپئوس حمله کردند.
- ۶۵- حمله پومپئوس به آران.
- ۶۵ بهار- جنگ آرانیان با رومیان به فرماندهی کسیوس برادر پادشاه آران در ساحل چپ رود آلازان.
- ۶۵-تابستان، جنگ دوم آرانیان با رومیان به فرماندهی پادشاه.
- ۶۵-تصرف آران توسط پومپئوس.
- ۶۱- خودمختاری آران.
- ۳۷-۶۱- دوران خود مختاری آران.

- **۳۷-۵۵- ایجاد اتحاد ضد رومی به ابتکار آرتاوازد شاه ارمنستان و پیوستن آران، گرجستان و آتورپاتکان به آن.**
- **۳۷-۵۵- سلطنت زوبروس پادشاه آران.**
- **۳۷- یورش رومیان به سرکردگی کاندیوس به شرق، تصرف گرجستان و آران. آران دگربار تحت یوغ روم قرار می گیرد.**
- **۳۷- پ.م. تا دهه ۷۰ میلادی- دوران تسلط رومیان بر آران.**

پس از میلاد

- **۶۳-۱۴میلادی- شرکت آران در مناسبات پارتیان و رومیان.**
- **۳۵- نبرد نیروهای مشترک آران-ایبریا بر علیه پارتیان.**
- **دهه ۵۰- تصرف موقت آران توسط گرجستان.**
- **۷۴-۷۲- یورش اقوام کوچ نشین آلان به ارمنستان، آران و گرجستان.**
- **۸۹- حمله رومیان به آران و تصرف مجدد آن.**
- **۱۱۷-۱۱۴- سالهای حکومت پادشاه گماشته ترایانوس در آلبانیا.**
- **دهه ۱۳۰-۱۱۷- آران خود مختار.**
- **دهه ۱۳۰- حمله آلان ها به آران.**
- **۱۳۸- برخورد ایبریا و آران.**
- **۱۶۶- شمول آران در پیمان روم و پارتیان.**
- **۱۹۸- حمله مجدد آلانیان به آران.**
- **۲۲۷- آغاز حکومت ساسانیان.**
- **۲۳۷/۲۳۸-۲۲۷- جنگ های ایران و ارمنستان و شرکت آران در کنار ارمنستان.**
- **۲۶۱- آران تحت سیطره ساسانیان.**
- **۲۹۸-۲۷۲- در اثر جنگهای متفاوت میان ایران و روم، آران دست به دست می شود.**

- **سده های ۷-۴- استقرار روابط فئودالی در آران**
- **۳۳۱-۳۳۰- سنتروک اشکانی خویشاوند تیرداد سوم پادشاه ارمنستان خود را شاه پایتاکاران (یکی از ۱۵ استان ارمنستان) اعلام می کند. ژنرال آنیوکوس به پایتاکارن لشکر می کشد و سنتروک به ایران می گریزد.**
- **۳۳۶- سانتروک با سپاهی بزرگ از اقوام شمالی به ارمنستان حمله کرد. واغارشاباد پایتخت را تصرف می کند.**
- **۳۳۷- نبرد اوشاکان و کشته شدن سنتروک.**
- **۳۳۷-۳۳۰- اشراف آران فعالانه در این رویدادها شرکت می کند.**
- **دهه ۴۳۰ تا پایان سده- استقرار حکومت آرشاگونی (اشکانیان ارمنی) در آران.**
- **۳۴۲-۳۳۸- پادشاهی واچاگان دلیر نخستین نمایده سلسله آرشاگونی در آران.**
- **دهه ۳۶۰-۳۴۲- دوران پادشاهی واچه اول دلیر.**
- **دهه های ۷۰-۳۶۰- پادشاهی اورنایر.**
- **دهه ۳۶۰- آران برخی مناطق ارمنستان از جمله مناطق شرقی ارمنستان را غصب می کند.**
- **۳۷۱- نبرد زیراو میان ارمنستان و ایران، آرانیان با دولت ساسانی همکاری می کنند.**
- **۳۷۱- موشغ مامیکنیان سپهسالار ارمنستان مناطق اشغال شده ارمنستان توسط آران را پس می گیرد.**
- **نیمه دوم دهه ۳۷۰- اورنایر شاه آران مسیحیت را بعنوان مذهب رسمی اعلام کرد.**
- **۴۴۴-۴۱۴- سالهای پادشاهی یسواغن.**
- **۴۶۱-۴۴۴- سالهای پادشاهی واچه دوم.**

- **۴۴۸-۴۴۷- یزدگرد دوم پادشاه ساسانی فرمان تغییر مذهب در ارمنستان، آران و گرجستان را صادر می کند.**
- **۴۵۰-۴۴۸- سپاه ساسانی و گروهی مغ عملیات گسترده های برای اشاعه دین زرتشت در آران به عمل می آورند.**
- **۴۵۰- آرانیان برای خروج از اوضاع وخیم خود از ارمنیان درخواست یاری می کنند. ارتش ارمنستان به فرماندهی وارتان مامیکنیان راهی آران می شود.**
- **۴۵۰- نبرد میان ارمنیان و پارسیان در ساحل رود لوپناس در نزدیکی رود خاغخاغ که با پیروزی ارمنستان خاتمه می یابد و به لطف آن آران از سیطره ساسانی رهایی می یابد.**
- **۴۵۹-۴۵۷- مرگ یزدگرد دوم ساسانی و جانشینی پیروز**
- **۴۶۱-۴۵۷- قیام آرانیان بر علیه حکومت ایران به سرکردگی پادشاه واچه دوم.**
- **۴۶۱- سرکوب قیام آران . واچه دوم خلع می شود و پادشاهی آران به پایان عمر خود می رسد ، مرزبانی آران تشکیل می شود و پارتاو پایتخت مرزبانی می گردد.**
- **۴۸۴-۴۶۱- اداره آران بدست مرزبانان.**
- **۴۸۴-۴۸۱- قیام ارمنستان، آران و گرجستان به فرماندهی واهان مامیکنیان در برابر حکومت ساسانی.**
- **۵۱۰-۴۸۵- دوران پادشاهی واچاگان سوم وارسته (باره- پاشت).**
- **۴۸۸- شورای کلیسایی آغون Aghven در اوتیک ارمنستان.**
- **۵۱۶- لشکرکشی هون ها و خزرها به آران، ارمنستان و گرجستان.**
- **پایان سده ۶- تقسیم مرزبانی آران به دولت- شهرهای متعدد و تشکیل مرزهای جدید آران با استان های آرتساخ و اوتیک ارمنستان تحت عنوان سرزمین آران Aghvanits ashkarh**

- ۵۹۰- پادشاهی خسرو دوم پرویز در ایران. ورود مهران خویشاوند او به «سرزمین آران»و تاسیس سلسله حکومتی مهرانیان.
- ۶۲۸-۵۹۰- حکومت مهران و اخلافش آرماییل، وارت اول، وارتان دلیر، وارت دوم.
- ۶۲۸-۶۰۲- جنگ ایران و بیزانس.
- ۶۰۸- قیام سرزمین جدید آران بر علیه خسرو پرویز لیکن سرکوب می شود. ویرون جاثلیق آران که یکی از رهبران قیام بودند ایران به اسارت برده می شود.
- ۶۲۳- وردود هراکل به آران.
- ۶۲۶-۶۲۵- انتقاد پیمان میان هراکل و جبوئی خاقان خزرها
- ۶۲۷- نخستین لشکرکشی خزران به آران.
- ۶۲۸- دومین لشکرکشی خزران به آران.
- ۶۲۸- هراکل ، واراز-گریگور مهرانیان رابه کیش خالسدونی در آورده او را حاکم کل آران می کند.
- ۶۲۸- آزادی جاثلیق ویرون.
- ۶۲۸- بازگشت مجدد واراز-گریگور به آیین گریگور لوساوریچ (بنیانگذار کلیسای ارمنستان).
- ۶۲۹- لشکرکشی سوم خزران به آران.
- ۶۳۰- مرگ جاثلیق ویرون.
- ۶۴۲-۶۲۸- حکومت واراز-گریگور نخستین امیر الامرای آران.
- ۶۳۶- انتصاب جوانشیر فرزند دوم واراز-گریگور بعنوان سپهسالار آران.
- ۶۴۲-۶۳۶- جنگ های ایرانیان و تازیان.
- ۶۴۲- جوانشیر امیرالامرای آران.
- ۶۴۳-۶۴۲- نخستین لشکرکشی تازیان به آران از طریق آترپاتکان.
- ۶۵۳- اعلام فرمانروایی جوانشیر از تازیان.

- ۶۵۹- تغییر روش جوانشیر و اعلام تبعیت از بیزانس.
- ۶۶۱- حمله خزران به آران و شکست آنان.
- ۶۶۳- بنای کلیسای گاردمان توسط جوانشیر.
- ۶۶۴- لشکرکشی مجدد خزران به آران.
- ۶۶۷- جوانشیر به دیدار خلیفه معاویه می رود.
- ۶۶۹-دیدار دوم جوانشیر و خلیفه.
- ۶۸۳-۶۸۰- قیام آران، ارمنستان و گرجستان در برابر خلافت تازی.
- ۶۸۳- ۱۳ سپتامبر ، قتل خائنانه جوانشیر.
- ۶۸۳- واراز-تیرداد برادر زاده جوانشیر امیر الامرا می گردد.
- ۶۸۹- لشکر کشی یوسینیانوس قیصر بیزانس به ارمنستان، گرجستان و آران. واراز-تیرداد از او اطاعت می کند.
- ۶۹۹- واراز-تیرداد همراه فرزندانش گاگیک و وارتان به قسطنطنیه فرا خوانده ، دستگیر و زندانی می شود.
- ۷۰۵-۷۰۳- حکمرانی شخصی به نام شرو(Shero) در آران.
- ۷۰۵- تازیان شرو را اسیر کرده به شام می فرستند.
- ۷۰۵- بازگشت مجدد واراز-تیرداد به قدرت.
- ۷۰۹- لشکرکشی خزران به آران و کشته شدن واراز-تیرداد.
- ۷۱۱- اسقرار مجدد حاکمیت تازیان بر آران.
- ۷۲۵-۷۱۱- حکومت جوانشیر دوم.
- ۷۲۵- قتل جوانشیر دوم.
- ۷۸۹- پارتاو اقامتگاه اصلی فرمانروای عرب در ارمنیّه می شود.
- ۷۹۱- قیام ساکنان پارتاو بر علیه تازیان و گسترش آن در پایتاکاران، در بند و شیروان.
- ۷۹۴-۷۹۳- قیام جدید مردمی بر علیه تازیان.
- در اواخر سده هشتم تا ۸۲۱ میلادی افراد زیر در آران حکومت کردند.

- **-وارازمان**
- **-واراز-تیرداد دوم**
- **-جوانشریک**
- **-واراز-تیرداد سوم**
- **۸۲۱- قتل واراز-تیرداد سوم و انقراض حکومت مهرانیان.**

آپاگا فصلنامه بین المللی ایرانشناسی و ارمنی شناسی

شماره ۶۱ بهار ۱۳۹۴

صاحب امتیاز و مدیر مسئول

ادیک باغداساریان

صندوق پستی شماره ۱۵۸۷۵-۹٤۸۸

تهران - ایران

نشانی اینترنت www.apagaonline.com و www.apagamonthly.4t.com

پست الکترونیکی **apaga98@hotmail.com**

ISSN 1682-5438

فهرست

فارسی وقایعنگاری اران

ارمنی ارمنی شناسی در دانشگاه های ایران - اصفهان

مناسبات فرهنگی ایران و ارمنستان ۱۹۹۲-۲۰۱۳

انگلیسی حکومت ترور و وحشت – ترکان

مقالات و دیدگاه های مندرج در نشریه لزوما" بیانگر موضع "آپاکا" نیست.

نشریه در حک و اصلاح مقاله ها مجاز است.

مقالات و مطالب رسیده باز گردانده نمی شود.

استفاده از مطالب "آپاگا" با ذکر ماخذ آزاد است.

شمارگان ۱۰۰ بها ۵۰۰ تومان

چاپ احسان-تهران چهارراه ولیعصر پلاک ۱۱٤۸

APAGA

Quarterly

آپاگا

فصلنامه

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

شادروان دکتر هوانس حق نظریان

ISSN 1682-5438

شماره ۶۱ بهار (خرداد) ۱۳۹۴
No. 61, June 2015